

Národní příběhy, hrdinové a antihrdinové

PhDr. Mgr. Jeroným Klimeš, Ph.D. 2005

Studentům s nadsázkou říkám, že co se týká hrdinů, tak v Čechách platí tzv. třetinové pravidlo. Ke každé osobnosti v České republice existuje třetina populace, která ji miluje, druhá třetina ji nenávidí a zbylá třetina o ní pro jistotu nic neví. Protože toto třetinové pravidlo je jen vtipná metafora, provedli jsme se zahraničními studenty UK malý pilotní průzkum.

Politická psychologie je hraniční disciplína mezi psychologii, politologií, sociologií a historií. Přednáší se u nás v rámci výuky zahraničních studentů na UK. Jedním z témat této vědy jsou i národní příběhy, tzv. national narratives. Všichni tyto příběhy známe: Je to vyprávění našich (pra)rodičů či jiných autorit o Druhé světové válce, o událostech roku 1968 ap. Stejným mechanismem vznikají i rodinné příběhy: "jak tatínek sbalil maminku", "jak jsme jeli do ústavu, abychom tě adoptovali" ap.

Tyto příběhy jsou ve své podstatě kolektivní reprezentací či představou o určité slavné osobnosti či události. Jsou z velké části ústně předávány, alespoň co se týká hodnocení a vytváření postoje k těmto postavám. Z hlediska historické pravdivosti jsou často hrubě nesprávné a zaujaté. Historická pravda a národní příběhy jsou vcelku dva nezávislé jevy. Například jistě doložených historických faktů o sv. Václavovi není o mnoho více než v případě Járy Cimrmana, přesto oba výrazně formují českou identitu, viz soutěž Největší Čech. Zajímavost národních příběhů spočívá v jejich kuriózní roli při tvoření národního sebevědomí a identity znesvářených skupin (Coleman, Johnson, Lowe 2002). Neopominutelnou roli v tomto procesu hraje i beletrie, zejména historická (u nás romány Aloise Jiráska, Sidonie Dědinové, divadlo Járy Cimrmana ap.).

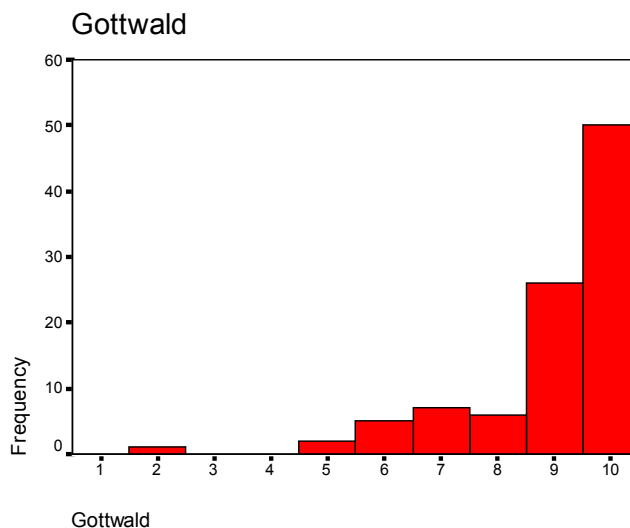
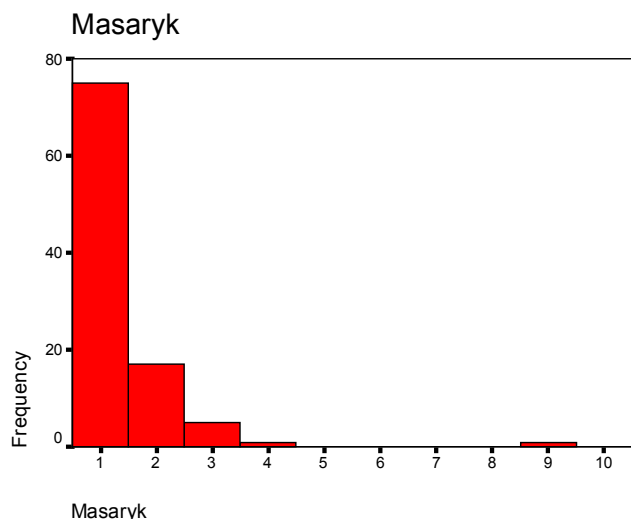
Národní příběhy kromě aspektu vyprávění též formují a strukturují krajinu a životní prostor národa tak, že různá místa obsadí symbolickými významy. Tyto milníky vytvářejí symbolickou topologii města či národa slouží jako mnemotechnická pomůcka, která spouští proud vzpomínek a vyprávění autority či pamětníka. Například Václavské náměstí, Bílá Hora, Říp či sochy sv. Jana Nepomuckého u mostů (Osborne 2001).

Psychologický výzkum národních příběhů se nevyjadřuje k historické pravdě (rozhodně nejsem žádný znalec historie). Národní příběhy však reflektují, které historické osobnosti jsou ještě dnes živé v lidské paměti a které osobnosti již upadly v zapomnění. Mohou též odpovědět na otázku, v jakém smyslu je ta která osobnost rozporuplná, a jak je kolektivní reprezentace a symbolická topografie strukturována.

Samotné příběhy se těžko zkoumají přímo, ale lehce můžeme měřit jejich dopad na hodnocení osobností. Tento fakt jsme využili v naší pilotní studii, kde byl použit vcelku velmi jednoduchý, česko-anglický dotazník s instrukcí: "Seřaďte naše presidenty (vybrané osobnosti) od toho, který se vám jeví jako nejlepší (1) až po toho, kterého považujete za nejhoršího (10)." Respondent dále uvedl základní data: věk, pohlaví, rodinný status, vzdělání, politickou a náboženskou orientaci. Na závěr si respondent měl vzpomenout na nějaký politický vtip z dob totality. Celkem studenti CIEE sebrali data od 99 Čechů metodou dostupného vzorku (convenience sample). Jednalo se o lidi, které potkali v parku, v restauracích či přátele a známé. Zdrojová data byla zpracována v programu SPSS a jsou k dispozici na požádání (jeronym.klimes@seznam.cz).

Hrdinové a antihrdinové

K řazení presidentů (viz tabulka 1) může být použit jakýkoli klíč. Nicméně presidenti zahajující demokratické období (Masaryk a Havel) se umístili na předních místech a komunističtí hrdinové a presidenti na posledních. Z použitého klíče - demokratický versus nedemokratický president - vyplývá, že jsme identifikováni s demokratickým zřízením. Tento hodnotící klíč je předáván a konzervován v podobě národních příběhů, které děti slýchávají od svých autorit. Vliv Rakouska-Uherska, který ovlivňuje například hodnocení sv. Jana Nepomuckého, již odeznívá. Na polohu osobností v řazení má bezpochyby vliv i malá známost osobností. Například Miladu Horákovou, její statečný výstup v komunisty zinscenovaném procesu a následnou popravu zná málo lidí, a proto ji odsouvají za známější osobnosti. To však neplatí pro osobnosti jako Julius Fučík, sv. Jan Nepomucký a Jan Palach. U prvních dvou má nepochybně velký vliv ideologie, se kterou jsou spojováni, ale paradoxně i Jan Palach je vnímán vcelku negativně (modus 9, sic!). Jeho gesto odporu vůči komunistickému režimu je přijímáno zjevně s rozpaky.

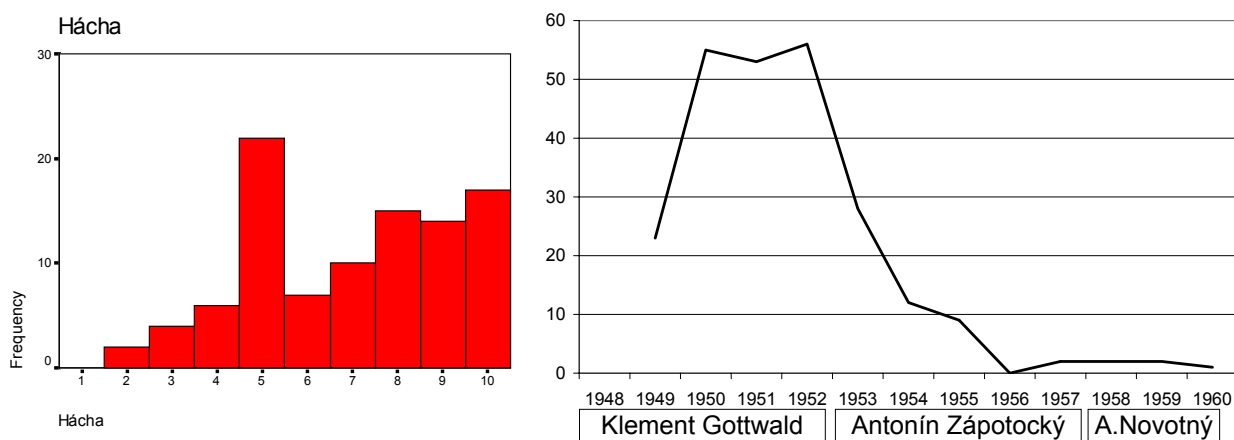
<!--Gottwalda je možno v nejhorším vypustit. Požádejte prosím grafiky či lamače, aby ořízli slovo Frequency a dolní jméno presidenta. Kromě toho oba grafy mohou být tak malé, aby byly čitelné číslice dole-->

Graf 1: Příklad nerozporupných osobností s exponenciálním rozložením

Legenda: Mezi nerozporupné hrdiny a antihrdiny v Čechách patří ti, jejichž histogram oblíbenosti má exponenciální průběh. Masaryk, Karel IV, podobně mezi jednoznačné antihrdiny patří Gottwald a Julius Fučík. (Například u Masaryka exponenciální průběh znamená, že následující sloupec má vždy čtvrtinovou délku předchozího.)

Rozporně vnímané osobnosti

Nejrozporupnější osobností našich dějin se z podle naší studie jeví prezident Hácha. Je to dané asi tím, že byt' byl z historického hlediska vcelku charakterní postavou našich dějin (zachránil řadu českých studentů před koncentračním táborem), tak žil v jednom z nejtemnějších období. Průběh jeho oblíbenosti je opravdu kuriózní:

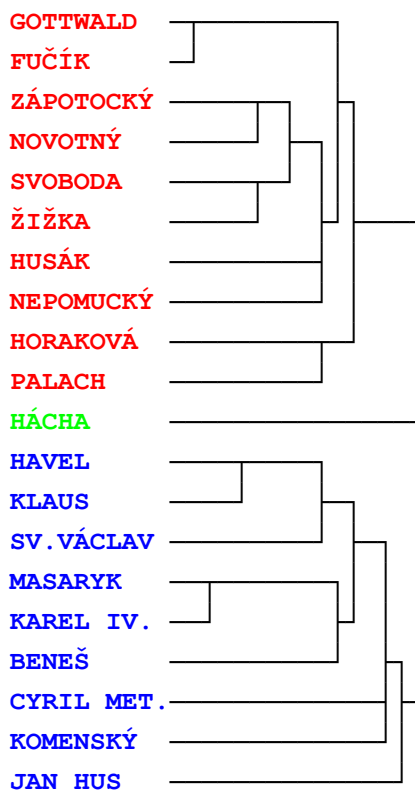

Graf 2: Atypické hodnocení presidenta Háchy

Graf 3: Počet oficiálních poprav po nástupu komunistů k moci

Výrazný modus 5 (nejčastější se opakující hodnocení) jej symbolicky klade za čtveřici demokratických presidentů a před presidenty komunistické. Velká část lidí je schopna rozlišit mezi jeho charakterem a dobou, ve které žil. Na druhé straně vcelku lineárně narůstá počet negativního hodnocení, které mu vysloužilo průměr až za trojicí komunistických presidentů, viz tabulka s průměry. Mezi těmi je i Zápotocký, který se ještě aktivně podílel na stalinských čistkách (Kaplan, Pacl 1993; viz graf 3). Takové výsledky nasvědčují, že Hácha je z velké části hodnocen paušálně podle doby bez znalosti jeho osobní role v ní.

Relativní blízkost (single linkage) jednotlivých osobností vůči sobě navzájem vyjadřuje následující dendrogram.

<!-- Zde je to vloženo jako text, ale pak by to měl být úzký svislý obrázek. Na rámečky je třeba mít font spss marker set. -->

Dendrogram 1: Hrdinové a antihrdinové

Legenda: Interpretace je intuitivní: Čím kratší vidlička spojuje dvě osoby, tím tito dva lidé mají k sobě blížeji. Tedy jedna velká vidlice na konci dělí osobnosti do tří nestejných skupin: Spíše antihrdinové a málo známé osobnosti jsou v první skupině, ve třetí jsou spíše kladní hrdinové, druhou samostatnou skupinu tvoří Hácha, který jak jsme již viděli, je nejrozporuplnějším prezidentem.

Vztahy podskupin

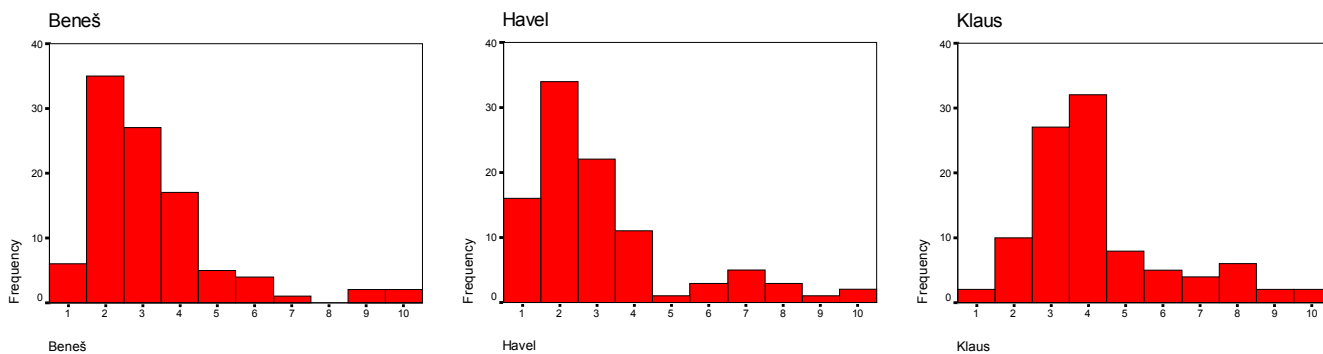
Vyprávění (pra)rodičů a učitelů formuje postoje dětí. Tak vznikají nestejně části obyvatelstva, které se svým způsobem vymezují vůči určité osobnosti či události. Toto pnutí mezi skupinkami můžeme měřit pomocí korelace a statisticky významných rozdílů mezi skupinami obyvatel.

Korelace měří spjatost dvou proměnných, tedy to, co v běžné řeči označujeme větnými konstrukcemi: Čím více jednoho, tím méně druhého - záporná korelace, resp. více druhého - kladná korelace. Protože se jednalo o pořadový test, jsou odpovědi statisticky závislé a nemá smysl moc interpretovat negativní korelace. (Když se jedna osobnost posune nahoru, druhá se zákonitě musí posunout dolů.) Hledáme tedy spíše pozitivní korelace, které signalizuje spjatost dvou osobností.

Dvojice Masaryk – Beneš a Havel – Klaus

Masaryk je příklad nerozporuplně pozitivní postavy s exponenciálním rozdělením. Naproti tomu Beneš je příklad již poněkud problematické a konfliktní postavy, která žije ze stínu slávy svého předchůdce. Existuje totiž nezanedbatelné procento lidí (cca 10 %), které jej mu dávají ta nejhorší hodnocení. S hodnocením Masaryka pozitivně korelují i hodnoty sv. Cyrila a Metoděje.

Vzhledem k silné korelaci mezi Benešem s Masarykem ($p < .01$), národ promíjí Benešovi velmi nelichotivou roli v našich dějinách okolo války a přehlíží podle některých autorů někdy až fyzickou likvidaci svých odpůrců či nepohodlných lidí, jako byl Tomáš Baťa, prezident Hácha, odsun německy mluvící menšiny, stejně jako víc než podbíživé ústupky komunistům a Stalinovi (Klímek 1996). Zdá se však, že jen malá část populace si je vědoma těchto historických faktů. Ale ať byla historická pravda jakákoli, každopádně z pohledu národních příběhů Beneš na rozdíl od Masaryka už začíná být rozporuplnou osobností, která polarizuje a rozděluje náš národ. Ještě výraznější dvou vrcholovou osobností je prezident Havel, viz následující graf.

<!-- Požádejte prosím grafiky či lamače, aby ořízli slovo Frequency a dolní jméno presidenta. Vložit jako jeden dlouhý obrázek -->

Graf 4 - Srovnání Beneše, Havla a Klause

Legenda: I když většina respondentů vnímá presidenta Beneše pozitivně, přesto okolo deseti procent respondentů jej považuje za výrazně negativní osobnost našich dějin, čímž se odlišuje od Masaryka. Ještě rozporuplněji vnímají lidé presidenta Havla. Ten má zřetelně dvou vrcholové rozložení. Jeden vrchol je okolo 2 a druhý okolo 7.

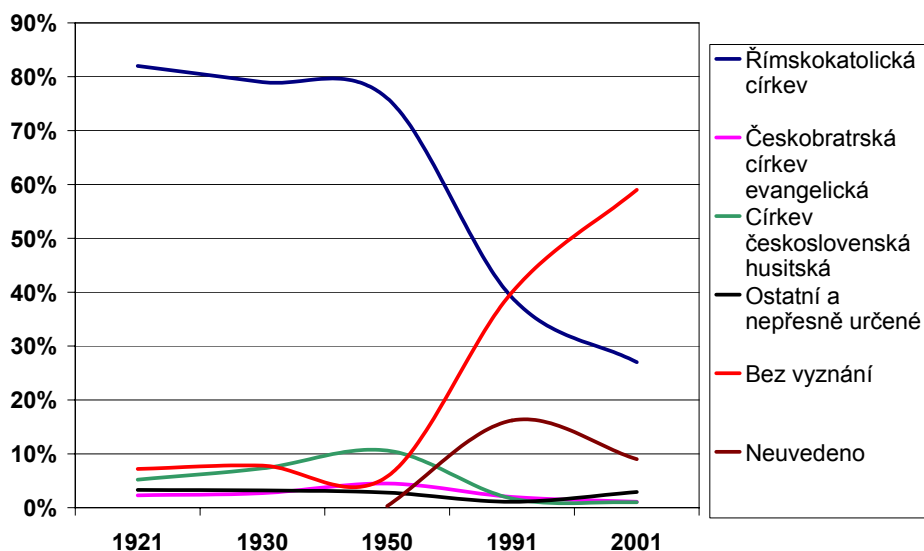
Podobně jako je spjat Beneš s Masarykem, ještě silnější kladná korelace existuje mezi Havlem a Klausem. Dá se říci, že hodnocení Klause - stejně jako Beneše – více než jejich osobnost ovlivnil historický kontext a jejich předchůdci. Havel je sice druhým nejoblíbenějším presidentem po Masarykovi. Jeho druhý vrchol, neoblíbenosti okolo hodnoty 7 vytvořilo 15 % respondentů bez vztahu k náboženství ($p < .05$) a s levicovou orientací ($p < .01$). To je paradoxní, protože rozhodně nebyl vnímán jako pravicový president. President Klaus je hodnocen signifikantně hůře než Havel (Wilcoxonův test) a má pochopitelně ještě více odpůrců a kritiků.

Vliv věku a vzdělání

S věkem signifikantně roste obliba presidenta Svobody, Sv. Jana Nepomuckého a naopak klesá obliba Klause a Havla. S rostoucím vzděláním klesá obliba sv. Václava, Jana Žižky a roste obliba Jana Amose Komenského.

Sv. Jan Nepomucký a Jan Hus aneb katolíci versus protestanti

Druhý nejhorší průměr sv. Jana Nepomuckého nasvědčuje, že Čechům k srdci nepřirostl. Přesto má modus 7, který je lepší než u Horákové, Palacha a Fučíka, což svědčí pro jisté sympatie či identifikaci s ním. Signifikantně více si jej oblíbily ženy, starší lidé, a samozřejmě katolíci. Naproti tomu méně rádi jej mají tzv. singles, kteří nikdy nežili v manželství, tj. převážně mladí. Jan Hus je na tom od dva stupně lépe, ale je poněkud více rozporuplný (má větší rozptyl). Hodnocení Jana Husa ($p < .01$), sv. Jana Nepomuckého ($p < .05$) je signifikantně rozdílné mezi katolíky a protestanty. I sv. Václav je na hranici významnosti ($p < .57$). Dá se tedy říci, že nevráživost mezi katolíky a protestanty je stále živá, ač v dnešní době je to již spíše nemístné, protože věřících ubývá tempem přibližně 10 % věřící populace za 10 let (zdroj ČSÚ).

Graf 5 - Úbytek věřící populace v minulých dekáдах

Legenda: Od 50. let ubývá věřící populace vcelku konstantně 1 % ročně, přesto stále přežívá nevraživost mezi protestanty a katolíky. Ohyb křivek po roku 1991 je dán pouze tím, že na ose jsou vynesena jednotlivá sčítání a ne kontinuální čas.

Vliv politického uvědomění

Poměrně značná část respondentů (23 %) uvedla, že nemá žádnou politickou orientaci (levá, střed, pravá). Posoudili jsme vliv absence politické orientace na hodnocení osobností. Projevilo se to především na signifikantním zhoršení postoje vůči Miladě Horákové (patrně vliv neznalosti) a výrazném zlepšení vztahu vůči sv. Václavu a sv. Cyrilu a Metodějovi. Zdá se tedy, že tito svatí si u Čechů získali své apolitické sympatie.

Závěr

Národní příběhy, jak je zkoumá politická psychologie, odpovídají na otázku, jak jsou historické osobnosti v současné době uloženy v kolektivní reprezentaci národa a jak se to promítá do jejich hodnocení. V této pilotní studii se ukázalo, že i přes nejsilnější vliv komunistické totality přežívají zbytky konfliktů z dob Rakouska-Uherska i reformace. U většiny osobností můžeme najít skupiny obyvatel s protikladnými názory. Jen pár lidí se u Čechů těší jednoznačné a všeobecné oblibě či neoblibě. Těmi byli v naší studii Masaryk, Karel IV., Gottwald, Julius Fučík.

Tabulka 1: Porovnání hodnocení osobností

Osobnost	Průměr	Modus	Sm. Odch.	Osobnost	Průměr	Modus	Sm. Odch.
Masaryk	1,38	1	0,99	Karel IV.	1,98	1	1,57
Havel	3,11	2	2,10	Sv. Václav	3,99	3	1,97
Beneš	3,22	2	1,79	Jan Amos Komenský	4,06	4	2,21
Klaus	4,23	4	1,93	Sv. Cyril a Sv. Metoděj	4,13	3	2,35
Svoboda	5,68	6	1,78	Jan Hus	4,48	5	2,23
Zápotocký	6,75	8	1,81	Jan Žižka	6,15	6	2,37
Novotný	6,76	7	1,57	Milada Horáková	6,49	8	2,32
Hácha	6,99	5	2,25	Jan Palach	7,09	9	2,22
Husák	7,62	9	1,74	Sv. Jan Nepomucký	7,10	7	1,97
Gottwald	9,00	10	1,48	Julius Fučík	9,14	10	1,41

Legenda: Rozdíl mezi presidenty a jinými osobnostmi je i v tom, že osobnosti mají mnohem větší rozptyl, tzn. respondenti mají vůči nim rozporuplnější postoje. Například Jan Žižka má ještě větší rozptyl než prezident Hácha. Respondenti se ani neshodli na výběru jiných osobností. Na otázku, kdo podle nich chybí v seznamu osobností, uváděli různá jména, ale ze sta respondentů se žádná osobnost neopakovala více než dvakrát. Dvakrát byli zmíněni: Jára Cimrman, Karel Čapek, Jaroslav Hašek.

Literatura

- Coleman Peter T., Johnson Brenda, Lowe J. Krister: Polarized Collective Identities: Exploring their Sources, Structure, and Functions in Intractable Conflict. Paper presented at the American Psychological Association Conference, August 23rd, 2002, Chicago, IL.
- Csepeli György, Örkény Antal: E pluribus unum. International Comparative Investigation into the National identity. grant OTKA Tarki (T 013875), 1998
- Dědinová Sidonia: Edvard Beneš – Likvidátor. Dokumentární román, Annonce, Praha, 2003
- Kaplan, K., Pacl, J.: Tajný prostor Jáchymov. České Budějovice 1993
- Klimek Antonín: Boj o Hrad. Panevropa, Praha 1996
- Osborne Brian S.: Landscapes, Memory, Monuments, and Commemoration: Putting Identity in Its Place. Commissioned by the Department of Canadian Heritage for the Ethnocultural, Racial, Religious, and Linguistic Diversity and Identity Seminar, Halifax, Nova Scotia, 2001
- Pekař Josef: Dějiny Československé. Agentura Tip Š, Praha, 1991
- Pekař Josef: O smyslu českých dějin. Rozmluvy, Praha, 1990

Vtipy

<Pro tisk je možno vybrat vhodné dva.>

Zde je přehled politických vtipů, které respondenti uvedli. Mírně stylisticky a gramaticky opraveny.

Proč Česká televize vysílala [stejný] Večerníček na dvou kanálech ve dvou různých časech za sebou? Aby to pochopili i policejní děti. [13 - číslo respondenta]

Nápis na WC: Seru, seru strachy, že zas rupnou prachy. Reakce druhé osoby: Jen ser klidně jako děcko, jednou přeci rupne všecho. [21]

Když si chce Gustav Husák prdnout, tak zavolá do Moskvy, jestli může. [23]

Štrougal jede autem z letiště a vidí frontu před masnou: "Proč tam stojí?" : "Nemáme maso" "My nemáme maso?" "My ano, ale oni ne." [35]

Toaletní mísy se budou srovnávat do vodováhy. Proč? Aby lidi nesrali na stranu. [36]

Jde Husák po ulici a slyší za sebou slabé volání "Husáku, Husáku!" Otočí se, ale nikoho nevidí. Jde dál a po chvíli slyší volání znovu. Otočí se a zas nikde nikdo. Jde opět dál a opět slyší volání. "Husáku, Husáku!" Otočí se, ale nikoho nevidí. A v tom se ozve shora sluníčko: "Husáku, to jsem já, sluníčko. A i kdyby ses posral, stejně večer zajdu na západě!" [38]

Přijde paní na nádraží a chce si koupit lístek do Brzka. Pokladní se prá: "Do Brzka?" Paní odpoví: "Soudruh Novotný říkal, že vbrzku bude masa dost." [39]

Hádá se kapitalista s Gorbačovem. Gorbačov říká: "Neštví mě, kapitalisto, nebo tě sežeru!" Kapitalista se nedá odradit a mluví dál. Gorbačov ho sežere. Kapitalista se v jeho žaludku potká se soudruhem Husákem. Kapitalista se zeptá: "Taky jsi ho naštvál, Gustave?" "Ne, já jdu z druhé strany." [45]

President Husák se nechá zmrazit a omylem ho rozmrazí až za 100 let. Jak se probudí vydá se do města, potká malého chlapečka a ptá se: "Kde jsou komunisti? Kde je KSČ?" Chlapeček odpoví: "Nevím, neznám." Husák jde dál a potká paní středního věku a ptá se jí, kde jsou komunisti. Paní odpoví: "Nevím, neznám!?" Husák zklamaný jde dál a potká osmdesátiletého dědečka a ptá se ho: "Dědo, kde jsou komunisti,? Kde je KSČ?: Dědeček chvíli přemýšlí a pak si vzpomene a povídá: "Jo, už vím. Teď jsou v Boubínském pralese, ale musíte střílet hodně rychle, protože jsou plachý." Mrtvý komunista dobrý komunista. [46]

Jaký je rozdíl mezi britským a českým dělníkem? Britský dělník vstává v osm, hodí dvě vejce na pánev, připraví si hemenex a zvolna odchází do práce, kde je osm hodin vykořisťován. Český dělník vstane v šest, hodí vejce do trenek a běží do práce, kde je potom 14 hodin pánem svého pracoviště. (Zdá se, že to byl opravdu jen idealistický vtip. Máme, co jsme chtěli.) [47]

Víte, jak se zbavit krčka na zahradě? Řekněte mu, že musí vstoupit do strany. Pokud nevstoupí, musí emigrovat. Pokud vstoupí, stejně přestane pracovat. [50]

Pozor hlášení. Přivezli k nám maso. Výstava je putovní. [52]

VUML - výroba úplně malých Leninů [54]

Cyklisté: Nejlepší sprinter: Uwe Schneider. Nejlepší v jízdě do kopce: Uwe Raab. Nejlepší v jízdě z kopce: ÚV KSČ. [56]

Slogan: "Postavíme další hutě, západákům přejdou chutě." [59]

Na kongresu v USA se sejdou tři vědci a baví se o koupi auta. Co si koupíte? Já Ford, poslední značku, říká američan. Já Mercedes, říká Němec, a ty, ptá se Angličana. Já Trabanta. Co to je? Nevím, ale musí to být skvělé auto, protože můj kolega s ČSSR na něj šetří už 20 let. [63]